

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

4-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фаргона давлат университети.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журнали бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОНОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОНОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусахҳиҳ: Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фаргона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фаргона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фаргона,
2021.**

М.Исамиддинов Қадимги Фарғона ва Суғд кулолчилигини ўрганишнинг айрим долзарб масалаларига доир	72
Б.Усмонов Фарғона водийси Темурийлар даври тарихининг жаҳон темурунослигида ўрганилиши	77
Лианг Юн, Н.Камбаров Қанғ маданияти ҳақида хитойлик олимларнинг фикрлари	81
О.Пуговкина Туркистонда 1917 йил февраль инқилоби: Туркистонда “собик” империя амалдорларига бўлган ижтимоий эҳтиёж ва уларнинг сиёсий фаоллиги	90
А.Ўткиров Хайрия ва ҳомийлик феномени илмий-назарий таҳлили	98
С.Ҳақимова XIX-XX аср боши тарихий манбаларида Ўзбекистон ҳудудидаги сув ҳавзаларига оид маълумотлар	103
С.Анаркулов Тошкент вилояти саноат шаҳарлари аҳолисининг этник тарихи ва таркиби хусусида.....	110

АДАБИЁТШУНОСЛИК

З.Қобилова, Н.Турсунова Татаббулар силсиласи.....	118
П.Туропова Услуб жилолари ёхуд адиб маҳорати	123
Д.Ғуломов Ретроспектив сюжет хусусида айрим мулоҳазалар	128
М.Маҳмудова Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳукмронлиги даврида сув иншоотлари ва боғдорчилик санъати.....	134

ТИЛШУНОСЛИК

Р.Сайфуллаева, Н.Ғайбуллаева Тиббий эвфемизмларнинг социал хосланиши	138
Т.Эназаров, С.Ғаниева Инглиз ва ўзбек тиллардаги аёллар исмларининг келиб чиқиши тарихидан	145
М.Мамажонов Антропонимларни дискурс релеванти сифатида тадқиқ этишнинг лингво-этномаданий асослари	150
Ж.Абдуллаев Тил қурилишининг асосий бирликлари академик Азим Ҳожиёв талқинида	155
Д.Собирова Ўзбек болалар шеърояти морфопоэтикаси	160
Д.Шокирова, Ш.Шокиров Инглиз тилида “property-мулк” концепти тадқиқи.....	164
Н.Абдурахмонова Ўзбек тили электрон корпуси учун матнлар репрезентативлиги масаласи	169
А.Мусоева Self-нинг Ўзбекистон таълим тизимида жорий этилиши билан боғлиқ муаммолар.....	174

УДК: 93/99+666.3/.7

**ҚАДИМГИ ФАРҒОНА ВА СУҒД КУЛОЛЧИЛИГИНИ ЎРГАНИШНИНГ АЙРИМ
ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИГА ДОИР**

**О НЕКОТОРЫХ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМАХ ИЗУЧЕНИЯ ГОНЧАРНОГО
ИСКУССТВА ДРЕВНЕЙ ФЕРГАНЫ И СОГДА**

**ON SOME ACTUAL PROBLEMS OF STUDY OF ANCIENT FERGANA AND
SUGHD CERAMICS**

Исамиддинов Мухаммаджон Хасанович¹

¹Исамиддинов Мухаммаджон Хасанович,

– Фарғона давлат университети, тарих фанлари доктори, профессор.

Аннотация

Мақолада Фарғона водийсидаги қадимги шаҳар харобалари, мазор-қўрғонлардан топилган кулолчилик буюмларини бронза, илк темир ва антик давр маданиятлари даврини аниқлашдан ташқари, қўшни ҳудудлар билан бўлган ижтимоий, иқтисодий ва маданий алоқалари масалалари бўйича кўплаб материаллар бериши мумкинлиги қайд этилади.

Аннотаци

В статье отмечается, что руины древнего города в Ферганской долине, керамика, найденная в гробницах, могут дать много материала о социальных, экономических и культурных отношениях с соседними территориями, а также идентифицировать бронзовую, раннюю железную и культуру античной эпохи.

Annotation

The article notes that the ruins of the ancient city in Fergana Valley, the ceramics found in the tombs, can provide a lot of material on social, economic and cultural relations with neighboring areas, in addition to identifying the Bronze, Early Iron and Ancient cultures.

Таянч сўз ва иборалар: андронов маданияти, Далверзин, Чуст маданияти, Марғиёна, Бактрия, Суғд, Фарғона, Эйлтон маданияти, Шурабошат маданияти, қўлда ясалган идишлар, қизил ангобли юпка қилиб ясалган идишлар, антик давр сополлари.

Ключевые слова и выражения: андроновская культура, Дальварзин, Чустская культура, Маргияна, Бактрия, Согд, Фергана, Эйлатонская культура, Шурабошатская культура, ручная керамика, тонкая керамика с красным ангобом, гончарные изделия античной эпохи.

Key words and expressions: Andronov culture, Dalvarzin, Chust culture, Margiyana, Bactria, Sughd, Fergana, Eilatton culture, Shuraboshat culture, handmade pottery, thin pottery with red angob, ancient pottery.

Фарғона водийсининг қадимги тарихи ва маданияти билан шуғулланадиган археологларнинг катта қисми водийнинг моддий маданияти тўғрисида гап кетганда, уни бошқа ҳудудлардан ажралган эканлигини, айниқса кулолчилик буюмлари деярли барча тарихий жараёнда кескин фарқ қилишини айтадилар. Аммо, Фарғона водийси ёдгорликларидан топилган кулолчилик буюмларини бошқа, қўшни ҳудудларнинг моддий маданияти билан солиштирганимизда улар орасидаги жуда катта ижтимоий-иқтисодий ва маданий алоқаларнинг бўлганлиги ва бу нарса кўп ҳолларда кулолчилик буюмларида ўз аксини топганлигига гувоҳ бўламиз.

Бундай ўхшашлик ёки, аксинча, тубдан фарқ қилиш ҳолатини археологлар томонидан тарихий реконструкция қилинаётган пайтда масалага ижобий ёки салбий баҳо беришда асосий қўл келадиган манба бўлади. Бундай масалаларни ҳал қилишда археолог учун энг қўл келадиган ва масалага асосий урғуни берадиган манба бўлиши мумкин. Бунинг устига бошқа қўшни тарихий-маданий ҳудудларнинг археологик комплекслари ва уларнинг бирин-кетинлигига ойдинлик киритиш мумкин.

Шу нарсани биз алоҳида таъкидлашимиз керакки, Суғд, Бактрия ва Марғиёнанинг кўплаб археологик обидаларидаги моддий маданият, бирин-кетинлик фақат вертикал стратиграфик

ТАРИХ

қазишмалар ёрдамида олинган, бунинг акси ўлароқ, Фарғона водийсини даврлашда Ю.А.Заднепровский деярли ҳамма ҳолатларда фақат “горизонтал стратиграфия”ни асос қилиб олган. Шунинг учун бронза давридан антик даврнинг охиригача бўлган Фарғонанинг асосий катта даврлари ўша қазишмалар олиб борилган археологик ёдгорликларнинг номлари Чуст, Эйлатон, Шурабашот, Марҳамат каби номлар билан аталган (Заднепровский Ю.А., 1962).

Албатта, ўша даврда Ю.А.Заднепровскийнинг олдида анча мураккаб вазифа турар эди. У ҳам бўлса, ҳали хронологик даврлаштириш масаласи Фарғонада амалга оширилмаган бир пайтда, горизонтал стратиграфияга асосланиб туриб бўлса ҳам, хронологик бирин-кетин келадиغان археологик комплексларни аниқлашни мақсад қилиб қўйган эди. Шу билан бирга ҳозирда Фарғона водийсида ишлаб турган “стратиграфик колонка” ўз пайтида айнан Ю.А.Заднепровский томонидан ишланган. Ушбу “стратиграфик колонка”нинг хронологик бирин-кетинлиги тўғри бўлса ҳам, аммо ажратилган ҳар қайси даврнинг ўтиш қисмида анчайин аниқланиши керак бўладиган қисмлари бор.

Қандай белгилар тузилган “стратиграфик колонка”га тўсқинлик қилмоқда. Агарда Чуст маданиятига оид археологик ёдгорликнинг юқори қисмидан Эйлатон маданиятига оид кулолчилик буюмлари топилганида эди, ҳеч қандай муаммосиз Чуст давридан кейинги маданият, айнан Эйлатон маданияти келиши кераклигини ҳеч қандай шубҳасиз қабул қилса бўлар эди.

Худди шундай муаммо кейинги Эйлатон маданиятининг қуйи ва юқори қатламлари учун ҳам тўғридан тўғри боғлиқдир. Жумладан, Эйлатон ёдгорлигининг қуйи қатламларидан Чуст маданиятига оид кулолчилик буюмлари умуман топилмаган. Шу билан бирга Эйлатон ёдгорлигининг устки қатламларидан, шунингдек, водийдаги бошқа археологик комплексларда Эйлатон маданиятининг юқори қатламларидан қизил ангобли кулолчилик буюмлари учрайди.

Оқтанги ғорида мезолит ва неолит даври қатламларини ўрганаётган Б.А.Литвинский стратиграфик шурфнинг устки қисмида Чуст типигади археологик комплексларининг Қайроққум маданияти

материаллари билан бирга учраганлиги туфайли уларнинг синхрон эканлигини биринчилардан бўлиб айтган олим ҳисобланади (Литвинский Б.А., Ранов В.А. 1961, с.30-49). Ю.А.Заднепровский Фарғона водийсидаги Чуст даври археологик ёдгорликларининг 70 тадан ортиқ археологик обидасидан тўпланган материалларнинг таҳлили асосида бу комплекслар даврини милоддан илгариги II минг йилликларнинг охири ва I минг йилликларнинг бошлари билан даврлади. Шу билан бирга Чуст маданияти юқори қатламларининг ёшини А.С.Сагдуллаев бироз ёшроқ эканлиги тўғрисидаги фикрни берди (Сагдуллаев А.С. 1985, с.24-32).

Ўш яқинидаги Сулаймонтоғ этакларида илк темир даврига оид ёдгорлик қазиб очилди ва айнан шу ёдгорликнинг очилиши туфайли Чуст маданиятининг қадимги ва сўнги давр қатламларини аниқлашга жуда катта ёрдам берди. Ёдгорлик Сулаймонтоғнинг этагидаги ясси, терассасимон текисликда бунёд этилган бўлиб, бу ерда ўтказилган қазишмалар жуда кўплаб ертўлаларни материкдан (оналик жинс) қуйи қатламларига туширилган. Жуда кўплаб бутун ва синган ҳолдаги ёрғучоқлар, қўлда ясалган ва устидан рангда нақш берилган идишлар, бронзадан ясалган жуводизлар, бўйинга тақиладиغان кўплаб мунчоқлар топилди (Заднепровский Ю.А. 1997, с.103).

Бу ёдгорликда олиб борилган қазишмаларнинг энг муҳим натижаларидан бири шу ёдгорликнинг қатламларидан олинган янги радиокарбон анализлари бўлиб, унинг аҳамияти жуда каттадир. Чунки айнан шу жойдан олинган радиокарбон анализлари Чуст маданиятининг умумий ёшини илгариги тасаввурларимизга нисбатан жуда қадимги даврларга бориб тақалишини кўрсатди. Аммо радиокарбон усули билан аниқланган даврлар жуда катта даврларни, яъни милоддан илгари XII-VII асрлардан XXII-XX асрларгача бўлган даврларни қамраб олаган эди. Лекин бу қазишмаларни ўрганган Ю.А.Заднепровский Ўш шаҳрининг қадимги турар-жой маконининг ўртача ёшини милоддан илгариги XV/XIV-VIII/VII асрлар билан даврлайди. Худди шу давр билан Далварзин ёдгорлигининг қуйи ва юқори қатламларининг даври аниқланади. Чуст маданиятининг ҳам, шу жумладан, Далварзин ёдгорлигидаги ҳаётнинг ҳам

умумий давомийлиги ўртача 800 йилни ташкил этиши аниқланган.

Далварзин ёдгорлиги қуйи қатламларининг энг характерли белгиси қўлда ясалган ва қизил ангобнинг устидан қора рангда нақш берилган идишларнинг борлиги билан характерланади. Шу билан бирга Далварзин ёдгорлиги ва шу билан бирга Чуст маданияти ёдгорликларининг юқори қатламларида қизил рангда нақш берилган идишлар ҳам учрайди. Худди шундай кетма-кетлик Суғд, Бақтрия ҳудудларидаги ёдгорликларда ҳам учрайди. Жанубий ҳудудлардаги кулолчилик буюмларининг юзасига чизилган нақшлар анча аниқ бўлиб, кўпроқ геометрик нақшлар чизиш кенг расм бўлган (Массон В.М., 1959, табл. XVII-XX).

Бу даврдаги чорвадорларнинг маданияти Фарғона водийсида “Қайроқум” маданияти номи билан берилган бўлиб, асосан кенг дашт ҳудудларида, тоғли ва тоғолди ҳудудларида тарқалган Андронов маданиятига хосдир (Аванесова Н.А. 2008, с.12-32).

Фарғона водийсининг кулолчилик комплексларини даврлаш масалаларини ҳал қилишда асосий чалкашликлар милоддан илгариги минг йилликнинг ўрталаридан, Эйлатон маданияти қатламларидан бошланади. Масаланинг мураккаб томони шундаки, шу кунгача Фарғона водийсининг қайси даврдан бошлаб кулолчилик чархида тайёрланган идишлар тарқай бошлаганлиги масаласи энг мураккаб масалалардан биридир. Жумладан, кулолчилик чархида ясалган идишлар ҳатто Суфон қабристонидан ҳам йўқлиги аниқ, аммо Кунгай қабристонидан қўлда ясалган идишлар билан бирга кулолчилик чархида ясалган идишлар ҳам учрайди (Иванов Г.П. 1996, с.115-137).

Эйлатон ва Шурабашот маданиятларининг энг дастлабки ўрганувчилари “Эйлатон маданияти Шурабашот маданиятидан кўра кейингироқ даврларга оид” дейишган (Горбунова Н.Г. 1977). Худди шундай хулосага Н.Г.Горбунова анчагина солиштирма таҳлилларни ўтказгандан кейин келган.

Бу масалани ҳал қилишда яна бир мураккаб муаммо борки, у ҳам бўлса Фарғона водийсининг шарқий қисмида, Қирғизистоннинг шарқида Кулунчак тураржой макони бўлиб, бу ёдгорликни археологлардан П.П.Гаврюшенко қазиган

ва бу иш унинг номзодлик диссертациясининг авторефератида жуда қисқа қилиб берилган. Қазимша ишларининг батафсил тафсилотлари, археологик маълумотларда кенг миқёсда чоп этилмай қолиб кетган (Гаврюшенко П.П. 1970). Агарда П.П.Гаврюшенко ўз материалларини тўлиқ чоп этганда эди, унда Чуст маданияти билан Шурабашот маданияти бирин-кетин келиши масаласига ойдинлик киритиши мумкин эди. Шу билан бирга қолган тадқиқотларда, айниқса Эйлатон маданияти, Эйлатон маданиятининг Шурабашот маданияти билан алоқаси масаласи, Шурабашот билан Марҳамат маданиятларининг ўзаро алоқалари масаласи, ҳозирги вақтда археологлар ўртасидаги жуда муаммоли масалалардандир. Шу билан бирга бу муаммоли масала Б.Абдуллаевнинг Андижон вилоятидаги Қўштепа ёдгорлигида олиб бораётган қазимшаларида айнан юқоридаги чигал муаммоларга ойдинлик киритадиган топилмалар топишга муваффақ бўлмоқда.

Биз Қашқадарё вилоятининг Яккабоғ туманидаги илк ўрта асрларга оид тураржой маконининг қуйи қисмини қазимш даврида илк темир даврига оид кулолчилик комплексини топдик (Раимқулов А., Исамиддинов М. 1990, с.30-37). Бу топилмани Фарғонанинг Суфон, Кунгай ва Оқтом қабристонларидан топилган сополлар комплекси билан солиштирганимизда, улар айнан бир-бирларига жуда ўхшаш эканлиги қайд қилинди (Исамиддинов М.Х. 2002, рис.159).

Милоддан илгариги I минг йилликнинг ўрталарида Ўрта Осиёнинг Суғд, Бақтрия ва Марғиёна ҳудудлари Сирдарё бўйларигача Аҳмонийлар империяси ҳудудларига кирар эди. Аммо Фарғона водийси бу империя таркибига кирмаган. Айнан Сирдарё бир-биридан фарқ қилувчи маданиятлар чегарасида эди. Лекин Эйлатон маданияти таркибидаги қадимги Суғд маданиятига доир белгиларнинг пайдо бўлишининг асосий сабаби Ўрта Осиё ҳудудларини Кир томонидан босиб олиш жараёнида катта гуруҳдаги Суғд аҳолисининг Фарғона водийси томон силжиши, яъни миграцияси натижасидир. Шу билан бирга Фарғона водийсида илк темир давридаги кулолчилик анъаналарининг сақланиб қолган қисмини Эйлатон маданиятида узоқ вақтлар

ТАРИХ

давомида сақланганлигидир. Чунки, Мингтепа ва Шурабашот ёдгорликларини қозиш давомида археологлар жуда кўплаб Эйлатон маданиятига мансуб бўлган кулолчилик буюмларини учратишган. Бу нарса қўлда ясалиб, устидан рангда нақш берилган кулолчилик анъаналарини, кулолчилик чархида тайёрланган ва қизил ангоб билан бўялган идишларнинг параллель равишда сақланганлигида кўриш мумкин.

Қизил ангоб билан бўялган ва юпқа қилиб кулолчилик чархида тайёрланган идишларнинг қўлда ясалиб устидан рангда нақш берилган идишларнинг бирга келиши, кўп ҳолларда археологларни нотўғри хулосалар чиқаришига олиб келадиган ҳолатдир.

Суғднинг кўп қатламли ёдгорликлари қазилган даврда бирин-кетин келган археологик қатламлардан олинган кулолчилик буюмлари борки, улар анча аниқ даврлаш имконини беради. Масалан, Қашқадарёнинг Ерқўрғон ёдгорлигидан олинган қизил ангобли кулолчилик буюмлари милоддан илгариги III-II асрларидан милоднинг III, айрим пайтларда IV асрларигача бўлган даврларда кенг тарқалганлигини кўриш мумкин (Сулейманов Р.Х., 2000; Исамиддинов М.Х., Сулейманов Р.Х. 1984). Шу билан бирга юқоридаги археологик комплекс, бироз кейинроқ, милоднинг V-VI асрларида пайдо бўлган ва “Нахшаб тангалари”, ҳамда “қадимги Суғд тангалари” деб ном олган ёзувлар пайдо бўлган бир даврда, ҳосил бўлган қатламлар билан беркитилган эди. Нахшабнинг қизил ангобли кулолчилик буюмлари кўпи билан милоднинг IV аср ўрталаригача келган холос. Чунки суғдларнинг бундан қадимгироқ ёзувлари ҳозиргача бошқа ёдгорликларда топилган эмас. Самарқанд Суғди ҳудудидаги қизил ангобли идишлари ҳам айнан шу давр билан даврланади.

Бизнинг фикримизча, Фарғонанинг кулолчилик чархида ясалган ва қизил ангоб билан қопланган идишларининг пайдо бўлган вақти ҳам анча нотўғри белгиланганлигини таъкидлашимиз керак бўлади. Шу билан бирга дастлабки Эйлатон даврининг фақат қўлда ясалган идишлари билан чиққан қатламлар ҳам аниқ эмас. Агар худди шундай қатлам бўлганида эди, шундагина Эйлатон маданиятининг дастлабки қўлда ясалиб, устидан нақш берилган идишлари ва юқорироқ

қатламларда эса чархда тайёрланиб, устидан қизил ангоб билан қопланган идишлари учраган бўлар эди.

Фарғона водийсидаги дастлабки Эйлатон даврига оид қўлда ясалиб, устидан нақш берилган идишларни кулолчилик чархида ясалган қизил ангобли кулолчилик буюмлари билан бирга келишини қадимги маҳаллий анъана билан боғлашади ва бу ангобнинг аслида келиб чиқишини Чуст маданияти билан боғлашади. Бу ҳам нотўғри тасаввур бўлиб, Чуст давридаги қизил ангоб билан Эйлатон маданияти давридаги қизил ангобнинг орасида ер билан осмонча фарқ бор. Бу даврдаги қизил ангоб айнан чархда ясалган идишларнинг устидан қопланган бўлиб, унинг тарқалиш ареали Ўрта Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқ, Кавказ ҳудудларини ҳам эгаллаган. Бу кулолчилик буюмлари кўпроқ Эллизим маданияти, шу билан бирга Кушонлар маданияти тарқалган ҳудудлар билан боғлиқдир. Чуст маданиятидаги қизил ангоб – бу, бронза ва ундан илгариги асрларга оид ва унинг ареали ҳам анча кенг. Эйлатон археологик комплексида дастлаб қизил ангоб билан бўяш умуман урф-одатга кирмаган эди. Улар рангда нақш солиш одати бўлган бўлса ҳам сополнинг ранги кулранг, кўп ҳолларда тоза рангсиз сополнинг ранги оч жигаррангда бўлган. Хуллас, сополнинг устки қисмига ранг беришда “танаффус” бўлган. Чуст маданиятидаги қизил ангоб тўқ қизил лойқароқ доғ-доғ ангоб билан бўялган бўлган. Сополнинг бундай доғлар билан қопланиши, албатта, ўша сопол идишни куйдириш жараёнини гулханда ўтказилганлиги билан боғлиқдир. Аммо кулолчилик чархида тайёрланган идишларнинг пайдо бўлиши билан параллель равишда икки ярусли хумдонлар пайдо бўлди ва унда куйдирилган, тоза қизил ангобли идишлардир. Бу кулолчилик чархида тайёрланиб, устидан қизил ангобли идишлар бозор учун кўп миқдорда ишлаб чиқилган кулолчилик буюмларидир.

Суғд ҳудудида қизил ангобли кулолчилик чархида ишлаб чиқилган идишлар милоддан илгариги III асрлардан пайдо бўла бошлаган бўлса ҳам, аммо милоддан илгариги II-I асрлардан бошлаб айнан қизил ангобли идишларнинг сони кескин ошади. Худди шундай қизил ангобли идишларнинг ишлаб чиқарилиши милоднинг III-IV асрларигача давом этади.

Бундай қизил ангоб билан қопланган идишларнинг тарқалиш ареали Суғд (шунингдек, Уструшонада ҳам), Бактрия ва Марғиёнада бир хилда тарқалган. Айниқса ишлаб чиқарилган идишларнинг фақат ангобигина эмас, балки уларнинг шакли ҳам юқорида эслатилган ҳудудларда деярли бир хилда бўлган. Аммо милонинг биринчи асрларидан бошлаб бундай кулолчилик комплексларининг тарқалишидаги умумийликда биров ўзгаришлар бўлганлигини кўришимиз мумкин. Бу даврга келиб ҳар қайси ҳудуд учун ўзининг алоҳида кулолчилик мактаблари шаклланади. Бу кулолчилик мактаблари маҳаллий аҳолининг кулолчилик буюмларига бўлган талабини, айниқса идишларнинг қайси шаклда ишлаб чиқарилишини ҳам ҳисобга олишга мажбур бўлган.

Шундай қилиб, Фарғонанинг антик даврдаги кулолчилик буюмларини ишлаб чиқариш техникаси Ўрта Осиёнинг бошқа кулолчилик мактабларининг кулолчилик мактаблари билан синхрон ривожланганлигини кўриш мумкин. Айниқса Фарғонанинг кулолчилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш аънаналари милонинг бошларига келганда анча кескин

ўзгарганини кўришимиз мумкин. Айнан шу даврга келганда ҳар қайси воҳанинг ўзининг кулолчилик мактаблари келиб чиқди. Шунинг учун ҳам айнан шу даврдан бошлаб Фарғонадаги кулолчилик мактаблари ишлаб чиқарган маҳсулотлар шакл жиҳатдан кескин фарқ қилади. Аммо бу идишларнинг ангоб қопламасида умуман фарқ йўқ.

Кулолчилик буюмларини ишлаб чиқаришдаги умумийлик идишларнинг жуда ҳам юпқа, енгил ва сифатли қилиб ишлаб чиқарилишида, ангобнинг деярли бир хил рангда қопланишида, ангобни қоплаш усулининг бирлигида, деярли бир хил кулолчилик хумдонларининг тарқалганлигида ва бошқа ишлаб чиқаришнинг кўплаб техник белгиларида кўринади. Айнан шу белгилар кулолчилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришдаги умумий белгилар қаторига киради ва бундай ишлаб чиқаришнинг умумий тарқалиш ареалини белгилаб беради. Бу, Фарғона водийси, Суғд, Бактрия ва Марғиёна ҳудудларидир. Шунинг учун Фарғонанинг қизил ангобли кулолчилик буюмлари археологик комплексларни даврлашда муҳим ўрин тутди.

Адабиётлар:

1. Аванесова Н.А. Древнейшие номады Зерафшана. Культура номадов Центральной Азии. Материалы международной конференции. Самарканд.: 2008.
2. Гаврюшенко П.П. Кулунчакское укрепленное поселение//Автореферат диссертации канд. ист. наук. Ташкент.: 1970.
3. Горбунова Н.Г. К вопросу о датировке комплексов с шурабашатской керамикой в Восточной Фергане // АСГЭ, вып. 17. Л., 1977.
4. Заднепровский Ю.А. Древнеземледельческая культура Ферганы. МИА-118. -М., Л.: 1962.
5. Заднепровский Ю.А. Ошское поселение. К истории Ферганы в эпоху поздней бронзы. Мурс.: 1997.
6. Массон В.М. Древнеземледельческая культура Маргианы. МИА вып. 73, М., Л.: 1959, табл. XVII-XX.
7. Иванов Г.П. Проблемные вопросы периодизации культуры древней Ферганы. В сб. Фарғона ўлкашунослиги. Фарғона ўлкашунослик музейининг 100 йиллигига бағишланган илмий ишлар тўплами. Фарғона., 1996.
8. Исамиддинов М.Х. Истоки городской культуры Самаркандского Согда (проблемы взаимодействия культурных традиций в эпоху раннежелезного века и в период античности). -Т.: Из-во А.Кадыри. 2002.
9. Исамиддинов М.Х., Сулейманов Р.Х. Еркурган (стратиграфия и периодизация). -Т.: «Фан», 1984.
10. Литвинский Б.А., Ранов В.А. Раскопки навеса Ак-танги в 1959 г. АРТ. Вып.VII, (1959). Душанбе: 1961.
11. Сагдуллаев А.С. О соотношении древнеземледельческих комплексов Ферганы и Бактрии. СА. - 1985. -№4.
12. Сулейманов Р.Х. Древний Нахшаб. -Т.: Фан, 2000